

qalpaq sóylew etiketinde uzaq dáwirlerden beri rásmiy hám geyde rásmiy emes jaǵdaylarda da xızmet atqaradı. Búǵan til praktikası, alınǵan misallar dálil bola aladı. Misalı, Tilewmuratov ornınan órre turdı. – Bas kiyimínizdi alıp turıń, joldaslar! – dedi (K.Sultanov, 272-b). Joldas jawınger, siz ne deysiz? – dedi (K.Sultanov, 265-b).

5. Kishireytiw-erkeletiw mánidegi atlıqlar gápte qaratpa aǵza wazıypasında kelip sıpayılıq bildiredi. Kishireytiw-erkeletiw mánisindegi atlıqlar qaratpa aǵza wazıypasında kelgende sıpayılıq erkeletiw, kishireytiw, uqsatıw sıyaqlı qosımsha mániler arqalı bildiriledi. Qozım, botam, bawırım, gúlim, kepterim. Misalı, Bektemirdiń basınan sıypalap: – Qalaysań kepterim? – dedi. – Tamaq toq, tınbay ushıp júrmiz, – dedi ol. (T.Qayıpbergenov)

6. Erli-zayıplar yamasa qız-jigitlerdiń bir-birine jaqın múnásibetinde atlıq hám atlıqlasqan kelbetlik sózler qaratpa aǵza retinde qollanıladı. Arzıwım, qımbatlım, súyiklim, gózzalı, janım hám t. b.. Misalı, – Xan emes pe, sonı dóretip otırǵan? Joq, arzıwım, bálkim olay emesti (T.Qayıpbergenov, 174-b). Basıma baxıt qonı, nege úndemeyseń, Aqbiydayım? Qushaqla, qattı qushaqla, súyiklim. Sóyle, janım! (T.Qayıpbergenov, 256-b). Sonday-aq *janım* sózi ata-analar tárepinen perzentine, jası úlken tárepinen jas kishi tuwısqanlarǵa qarata erkeletiw mánisi-sinde qaratpa aǵza xızmetinde qollanıladı. Janım balam, janım qızım sıyaqlı

7. Atlıq hám kelbetlik sóz shaqabına tán ázizim, húrmetli, ullı dárejeli, ullı mártibeli, xan házirretleri, qımbatlı, qádirdi, qádiran, ullı, ádiwli sózleri de qaratpa aǵza wazıypasında yamasa sıpatlawshı, anıqlawshı sóz xızmetinde kelip sıpayılıqtı bildiredi. Bunday húrmet, sıpayılıq rásmiy múnásibetlerde keń qollanıladı. Misalı, Ullı dárejeli patsha adamları: mirza hám tóre, –dep basladı shayıq qabil máresi-minde (T.Qayıpbergenov, 81-b). Húrmetli, Qasım Seytnazarovich! (K.Mámбетov) Qádirdi iyshanım, sizge bir soraw bereyin (T.Qayıpbergenov, 178-b).

Qaraqalpaq tilinde ápiwayı qaratpa aǵzalar menen bir qatarda óz anıqlawshısına, túsindiriwshi sózine iye bolıp keńeyip kelgen keńeytilgen qaratpa aǵzalar da ushıraydı. Misalı, Húrmetli shayqımız, – dep ol gáp basladı (T.Qayıpbergenov, 189-b). Qádirdi mehmanımız, bizde onday dástúr joq, –dedi Áliy (T.Qayıpbergenov, 53-b). Ádiwli adamlar, orıs patshasınıń qalasınday ilahiyda sulıw, gózzal qala kórmedim (T.Qayıpbergenov, 266-b).

Juwmaqdap aytqanda, sıpayılıq qaratpa aǵzalar arqalı bildirilgende sóylewshi tılawshını, birinshiden, ózinen joqarı qoysa, ekinshiden ózine jaqın alıwı seziledi. Qaratpa aǵzaların gápte qollanıw ornına qaray túrli mánilik ózgeshelikleri júzege shıǵadı, hár birindegi húrmet, sıpayılıq belgisiniń dárejesi de hár qıylı boladı.

Ádebiyatlar

1. Бекбергенов А. Хәзирги қарақалпақ әдебий тилинің стилистикасы. – Нөкіс: “Қарақалпақстан”, 1990. 26-6.
2. Қарақалпақ тилинің түсіндірме сөзлігі. Төрт томлық. IV Том. – Нөкіс: “Қарақалпақстан”, 1992. 495-6.
3. Сыздықова Р. Сұхбаттасу мәдениеті. // Сұхбат, 1990. №2. 16-31-б.
4. Тамаева Б. Лексика-семантическая группа слов казахского языка с семантикой уважительности-вежливости // автореферат дисс.на соискание ученый степень кандидат. – Алма-ата: 1992. -С. 13.
5. Уәлиев Н. Сөз мәдениеті. – Алматы: “Мектеп”, 1984. 104-6.
6. Хәзирги қарақалпақ тили. Синтаксис. – Нөкіс: “Билим”, 1996. 224-6.
7. Шадақам З. Қазақ-түрік сөз этикетінің этномәдени апектісі. – Алматы: Қазақ университети. 2015. 61-6.

РЕЗЮМЕ. Bu maqolada qoraqalpoq tilidagi xushmuomalalik ma'nosining undalmalar yordamida ifodalanishi so'z etilgan. Suhbatdosh bilan xushmuomalalik bilan mulotot qilish uchun qoraqalpoqlarda qarindoshlik iboralari bilan bir qatorda mansab, unvon, martabani ifodalovshi otlar va sifatlar ham qo'llaniladi. Rasmiy munosabatlarda inson ismlarining undalma vazifasida kelishida farq seziladi. Bunday holda, shaxsning ismi otasining ismi bilan birga qo'llaniladi. Undalmalarning qo'llanishidagi farqlar turdosh tillar bilan solishtirish orqali o'rganiladi

РЕЗЮМЕ. В данной статье значение вежливости в каракалпакском языке выражается с помощью наставлений. Чтобы вежливо общаться с собеседником, каракалпаки используют выражения родства, а также существительные и прилагательные, обозначающие карьеру, звание, карьеру. В официальных отношениях разница ощущается во вхождении человеческих имен в повелительную функцию. В этом случае имя человека используется вместе с именем отца. Различия в употреблении флексий изучаются путем сравнения их с родственными языками.

SUMMARY. In this article, the meaning of politeness in the Karakalpak language is expressed with the help of exhortations. In order to communicate politely with the interlocutor, Karakalpaks use expressions of kinship, as well as nouns and adjectives denoting career, rank, and career. In official relations, the difference is felt in the occurrence of human names in the imperative function. In this case, the name of the person is used together with the name of the father. Differences in the use of exhortations are studied by comparing them with related languages

LINGVISTIKADA «KONCEPT» TÚSINIGI

U.T.Muratbaeva – *tayanish doktorant*

Berdaq atındagı Qaraqalpaq mámleketlik universiteti

Tayanch so'zlar: lingvokulterma, logoevistema, semantikalik assosiyalar, kognitiv lingvistika, folklor.

Ключевые слова: лингвокултерма, логоэпистема, семантическая ассоциация, когнитивная лингвистика, фольклор.

Key words: linguistic cultural term, logoevisteme, semantic associations, cognitive linguistics, folklore.

Házirgi kúnde keńnen úyrenilip kiyatırǵan «koncept» termini - kognitiv lingvistikada lingvokulturologiyanıń birligi sıpatında úyreniledi. Koncept termini haqqında kóplegen izertlewshiler hár túrli baǵdarlarda izertlew jumısların alıp barǵan bolsa da, elege shekem bul terminniń anıq bir tiyanaqlı anıqlaması joq.

XX asirdiń 90-jıllarınıń birinshi yarımınan baslap conceptuallıq analizge tiykarlangan ilimiy izertlewler alıp barılıp, bul dáwirde koncept terminine sinonim sıpatında «lingvokulterma» [2:239] hám «logoevistema» [3:448] sózleri birge qollanıladı. Eń kop tarqalǵan ham ilimde jiyi qollanılatugin termin bul koncept bolıp onı «sana birligi» mentalıq leksika hám miydiń conceptual sisteması hám tili dep túsınıledi [7:35].

Koncept termini tek ǵana lingvokulturologiyada emes, al psixolingvistika, filosofiya sıyaqlı tarawlarda qollanıladı sonlıqtan, T.B.Radbil koncept túsiniǵın 5 túrge ajıratadı:

1) filosofiyalıq koncept (bul túrdegi túsiniq: dúnya, turmıs, dinge sıyıwıw, mifologiya modellerin sáwlelendiredi);

2) insanıylıq, jınısıq, shańaraqqa tiyisli hám basqa baylanıslardı sáwlelendiriwshi koncept (hayal, er adam, shańaraq, urıw);

3) etikalıq koncept (jınayat, jaza, mártlik, keshirim, gúná);

4) insan tilekleriniń sáwleleniwı;

5) psixologiyalıq koncept (Alla tárepinen jiberilgen buyırıq, qayǵı, psixikalıq halat) jaǵdaylar hám insannıń ishki dúnyası hám t.b. sáwlelendiredi [14:325].

Koncept lingvistikalıq hám intellektual birliklerdi óz ishine alǵan bolıp logikalıq túsiniqlerdiń kóp qatlamlı reprezentaciyası bolıp tabıladı. S.G.Vorkachev óziniń monografiyasında «Koncept» terminine tómendegishe anıqlama beredi:

1) milliy til haqqındaǵı túsinikti ańlatıwshı eń keń tarqalǵan túsiniqlerden biri barlıq korinis hám til wákılleriniń conceptual sheńberin jaratıwshı leksemalar bolıp tabıladı;

2) koncept arqalı til hám mádeniy ózgesheliklerin tar mániste kórip shıǵadı hám conceptual mákandı sıpatlawshı arnawlı bir etnomádeniyat wákili;

3) sanı sheklengen semantikalıq associyalarǵı óz ishine aladı ham milliy mentalitetti túsiniw gıltı [6:142].

Házirgi kúnde lingvistika iliminde koncept termininiń ulıwmalıq qaǵıydalarına tiykarlanıwshı úsh tiykargı kóz-qaras belgili:

Birinshi kózqaras: Yu.S.Stepanovqa [15:990] tiyisli bolıp, onıń kózqarası boyınsha mádeniyat degende - konceptler jıyındısı hám olar arasındaǵı qatnaslar túsiniwge waqıtta, konceptti izertlew barısında tiykargı itibardı mádeniyattıń aspektine awdaradı. Solay eken, koncept-adamnıń mentalıq dúnyası mádeniyatınıń tiykargı ózegi bolıp tabıladı.

Ekinshi kózqaras: N.D.Arityunova [1] hám onıń mektebi wákılleri T.V.Bulgina [5:574], A.D.Shmelov [16:224] hám basqalar bolıp, olar tildin semantikalıq belgisi koncepttin payda bolıwınıń birden-bir quralı dep esaplaydı.

Ushinshi kózqaras: D.S.Lixachev [9:5], E.S.Kubryakovaǵa [7:29] tiyisli bolıp, olardıń pikirinshe, koncept sózdiń mánisinen ǵana kelip shıqpaydı, al ol sózdiń ham insannıń jeke hám xalıqlıq tájiriyesi menen qatnasınıń nátiyjesinde payda boladı, yaǵnıy, koncept – sózler ham real haqıyqatlıq arasındaǵı qural dep esaplaydı. Bul kóz-qarastı tastıyıqlawshı sıpatında B.Paskaldıń: «Álem meni bir noqat sıyaqlı keńislik penen qamtıtuǵın bolsa, pikir arqalı men onı qamtıyman»-degen pikirlerin aytıwǵa boladı.

Sonday-aq, orta ásirde belgili francuz sxolastika filosofı, teologı, shayır hám muzıkashı P.Abelyara: «koncept júdá subyektiv bolıp, insannıń ruwxıy dúnyasında onıń ruwxıy álemindegi túrli ózgesheliklerdi sóylew arqalı hám qarım-qatnas waqtında yad, eske túsiriwler hám logikalıq hádiyselerdiń izbe-izligin sintezlew arqalı qalıpleseı». S.G.Vorkachevniń pikirinshe, «Til-mádeniyat koncepciyası abstraktlik dárejenin semantikalıq qalıpleseıwı hám bir qatar zárúrli til birliklerine tiyisli semantikalıq belgilerdi abstraktlastırıwshı birlik».

Jergilikli tilshi ilimpazlarımızdan biri G.K.Kdırbaeva mádeniyatlar aralıq baylanıs-bul sonday bir qábiliyet, ol insandı óz qabıǵınan shıǵıp, milliy mádeniy birliklerdi joǵaltpaǵan halda kommunikativlik iskerlik penen shuǵıllanıwın názerde tutadı –dep kórsetip ótken. Sonlıqtan da, bunday kompetenciyanı qalıplestiriw, óz nábwetinde, túrli oqıw predmetleri menen lingvomádeniy koncepttiń ózine tán ózgesheliklerin tereń ańlaw menen de baylanıshı boladı[8]. Búǵan qosımsha G.A.Usenova oziniń izertlew jumısında koncept terminine tomendegishe pikir bildiredi: koncept-bul mánige iye, bastan ótkerilgen mental maǵlıwmat, ol kóp komponentli strukturaǵa iye, mánili ruwxıy mádeniyattıń birliǵi, adam bolmısınıń hár qıylı tarawlarına jetkeriletuǵın bahalı dominantlardı bildiredi [11:54]. Biraq, joqarıdaǵı pikirlerge qayshı keliwshı N.N.Boldirovtıń pikirini keltiriwge boladı: «koncept sananıń elementı bolıp, ol tildin gárezsiz hám adam pikirlewiniń óz tábiyatı boyınsha verbal emes hám bul jeterli dárejede dálil-lengen». Qosımsha mısıl retinde: adamlar sózlerdi mánileriniń dárejesinde paydalanbay tek ǵana tar mánidegi belgili funkciyasına qarap, biraq grammatikalıq, leksika-semantikasına itibar bermesten paydalanıwı koncept hám konceptuallıq belgisi esaplanadı [4:26]. Bul pikir Z.D.Popova, I.A.Sternin tárepinen de qollap-quwatlangan yaǵnıy, birdey sóz kommunikacion shárayatlarda kommunikativ mıtajliklerge baylanıslı túrde, maǵlıwmattıń kólemi, muǵdarı hám sapasına baylanıslı túrde hár qıylı koncepciyalardı ańlatıwı múmkin. Albette, sózdiń mánilik dúzilisine, semantikalıq múmkinshiliklerine baylanıslı. Koncept tilde sáwlelengen bolsa, til quralı onı sóylew, tilde

ańlatıw, konceptti tilde obyektivlestiriw quralı bolıp xızmet etedi [12:16].

Hár bir naqıl-maqalda sol etnosqa tiyisli koncepciya bar ekenligin kóriwge boladı hám bul V.A.Maslova tárepinen dálillenip yaǵnıy, lingvomádeniy paradigma koncept, kategoriyalıq sózler, mádeniyat atları hám taǵı basqalarǵı birlestiredi. Mádeniyat konceptlerdi modellestiriwde filosoflar, tariyxshılar, sociologlar, etnografar, mádeniyat izertlewshileriniń jumislari interpretativ analizi de zárúr bolıp tabıladı. Bizińshe, ayırıqsha milliy-mádeniy toparlardıń pikirlew processleri xarakteristikalarǵa arnalǵan jumislarda etnikalıq túsiniqlerge ayırıqsha itibar beriledi. Mısalı, qaraqalpaq folklorındaǵı naqıl-maqallardaǵı konceptler hám olardıń ózgesheliklerin atap ótiw orınlı:

Óziń haq bolsań,

Xalıq saǵan jaq bolar

Birneshe sóz dizbekleri haqıyqatlıq konceptin beriw ushın birge qollanılgan, yaǵnıy, “jaq bolar” tuwra mánisinde adamnıń jaǵı emes, jaq sózi - bul sózin basqa adamlar tárepinen qollap-quwatlanıp, sózin soylew mánisinde qollanılgan. Naqıl-maqallar sol xalıqtıń tek ǵana sózlik baylıǵı sıpatında emes, al sol etnostı bayıtıp hám olardıń jasaw jagdayın da sáwlelendiren.

Ata jurt - altın besik.

Ata mákan-anań eken,

Qosılǵanda panań eken [13:13].

Gaz kólin ańsar

Adam tuwǵan jerin ańsar.

Ata qonıs-altın qonıs

Er jigiti elin súyedi.

Gaz kólge, er elge panalaydı.

Patriotizm mánisinde *ata jurt*- bul Watan, al *altın besik*- bul jerde tuwra mánidegi haqıyqıy besik emes, al awıspalı mánide besik bul tuwılǵan, tınısh, qımbatlı mákan sıpatında mánı beretugin koncept bolıp paydalanıǵın kóremiz.

Erden erdiń nesi artıq,

Elge etken isi artıq [13:33]

Miynetkeshlik mánisindegi *elge etken isi artıq* bul isi miynet manisinde berip atır.

Atadan altaw tuwsań da,

Stılasasań, jat bolar.

Joqarıdaǵı naqılǵa qansha tuwısqan bolsa da, olar bir-birin sıylamasa, húrmetlemese, *jat bolıw* - biyganaday bolıwın názerde tutadı.

D.S.Lixachev koncept túsiniǵın insan sanasında tek ǵana múmkin bolǵan mánilerge belgi retinde emes, bálkim insannıń aldınǵı til tájiriyesi - poeziyalıq, prozalıq, ilimiy, sociallıq, tariyxıy hám taǵı basqalarǵa juwap retinde payda boladı dep esaplaydı.

A.Ya.Gurevich mádeniyat konceptin eki gruppaa ajratıp tómendegishe bóledi: "kosmik", filosofiyalıq taypalar, olardı mádeniyattıń universal taypaları dep ataydı (waqıt, mákan, sebep, ózgeris, háreket) hám sociallıq taypalar, yaǵnıy mádeniy taypaları (erkinlik, huqıq, ádalat, miynet, baylıq, mülk).

Koncept terminin analizlew barısında lingvomadeniyat penen baylanıslılıǵı jıy bayqaladı. Mısalı, rus xalqında Ivan Grozniy atı menen belgili patsha bar bolıp, onı ruslarda balalardı erkeketip yamasa teńep aytıw mánisinde qollansa, al qaraqalpaq xalqında “*Kundiz İymam, keshte Ivan*” dep qollanıw arqalı ol adamnıń unamsız qásiyetlerin túsindiriwde qollanıladı.

Sonday-aq, kartoshka rus xalqı ushın kem támiyinlengenler jeytuǵın taǵam esaplanıp, bunnan frazalogiyalıq sóz dizbegi payda bolǵan: «*судеть на одной картошке*», al qaraqalpaq tilindegi ekvivalenti bolsa, «*Qara qazanı zordan qaynaǵan*», - dep qollanıladı.

Koncept dúzilisi jaǵnan sistemalasqan shınjır tárizli bolıp, ol mádeniyat, úrp-ádet, dástúr, ırımlar hám xalıqlıq, jeke tájiriye beler menen tereń baylanısqanlıǵın kóriwge boladı. Joqarıdaǵı misallardan, háttteki xalıq naqıl-

maqallarında konsept haqqında túsiniq bolmağan dáwirde-aq, qanday da bir belgili mazmun jetkeriwde sózlerdiń grammatikalıq, semantikalıq qaǵıydaların buzılıp

qollanǵanın mısalları arqalı jetkerip berdik. Konseptlerdi kategoriyalarǵa bólip úyrensek, maqsetke muwapıq hám bul tema elede tereń izertlewlerdi talap etedi.

Ádebiyatlar

1. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека. -М.: 1999.
 2. Бархударов Л. С. Язык и перевод. -М.: «Международные отношения», 1975. -С.239.
 3. Бенвенист Э. Общая лингвистика. -М.: «Прогресс», 1974. -С.448.
 4. Болдырев Н.Н. Концепт и значение слова. // Методологические проблемы когнитивной лингвистики. -Воронеж: 2001. -С. 26.
 5. Бултыгина Т.В., Шмелов А.Д. Языковая концептуализация мира: (на материале рус. Грамматики). -М.: Шк. «Мастера рус. Культуры», 1997. -С. 574.
 6. Воркачев С. Г. Концепт счастья в русском языковом сознании: опыт лингвокультурологического анализа. Краснодар: Издво КубГУ, 2002. -С.142.
 7. Кубрякова Е.С. Концепт. Краткий словарь когнитивных терминов. -М.: Изд. МГУ, 1996. -С.35.
 8. Kdirbaeva G.K. Tilshunoslik makro-aspektlari: Lingvomadaniyotshunoslik va kognitiv tilshunoslik: Monografiya.
 9. Лихачев Д.С. Концептосфера русского языка. // Известия АН СССР. Сер. Лит. И яз. 1993. Т. 52, №1. -С 5. ; Кубрякова Е.С. Об установках когнитивной науки и актуальных проблемах когнитивной лингвистики. Вопросы когнитивной лингвистики. -М.: Институт языкознания РАН, 2004. №1.
 10. Маслова В.А. Лингвокультурология. -М.: 2001. -С. 41.
 11. Usenova G.A. «Mother/Ana» konsepti identifikatorlarining lisoniy-madaniy xususiyatlari (ingliz va qoraqalpoq tillari misolida): filol.fan. fals. d-ri (PhD) ... diss. avtoref. -Nukus: 2021. 54-b.
 12. Попова З.Д., Стернин И.А. Язык и национальная картина мира. -Воронеж: 2007. -С.16.
 13. Qaraqalpaq folkori, kóp tomliq 88-10 tomlar. -Nókis: «Ilm», 2015. 13, 33-b.
 14. Радби́л Т. Б. Основы изучения языкового менталитета. -М.: «Наука», «Флинта», 2010. -С. 325.
 15. Степанов Ю. С. Константы: словарь русской культуры. -М.: Академический проект, 2001. -С.990.
 16. Шмелов А.Д. Русская языковая модель мира. Материалы к словарю. -М.: Языки славянской культуры, 2002. -С.224.
- РЕЗЮМЕ.** Maqolada "konsept" tushunchasining kognitiv lingvistikada lingvokulturologiyaning birligi sifatida qaralib, termin haqida ko'pgina tadqiqotchilarning turli hil yunalishlarda olib borgan tadqiqot ishlari talqiniga olingan.
- РЕЗЮМЕ.** В статье рассматривается понятие «концепт» в когнитивной лингвистике как единица лингвокультурологии и интерпретируются исследования многих исследователей разных направлений по поводу этого термина.
- SUMMARY.** The article examines the concept of in cognitive linguistics as a unit of linguoculturology and interprets the research of many researchers of different directions regarding this term.

MAXMUD QASHQARIYDIN «DEVONU LUĞAT AT-TÜRK» SÓZLIGINDE KELGEN BAZI GLYUTTONIMLERDIN QARAQALPAQ TILINE QATNASI HÁM LINGVOKULTUROLOGIYASI

G.M.Nurlibekova – tayanish doktorant

Ájiniyaz atındaǵı Nókis mámleketlik pedagogikalıq instituti

Tayanch so'zlar: madaniyat, non, tergi, dasturxon, DLT, madaniyat, e'tiqod, lingvokulturologiya, glyuttonim, qoraqalpoq tili, millat madaniyati.

Ключевые слова: культура, хлеб, терги, дастархан, ДЛТ, культура, вера, лингвокультурология, глюттоним, каракалпакский язык, национальная культура.

Key words: culture, bread, tergi, dasturkhan, DLT, culture, faith, cultural linguistics, gluttonym, the Karakalpak language, national culture.

Maxmud Qashqariy türkiy tilles xalıqları ushın eń biybaha miynet jazıp qaldırǵan tariyxıy avtor. Ol óz dáwiriniń asa bilimli adamlarınıń biri bolǵan. Ásirese, filologiya ilimine qızıqqan. Til hám ádebiyat sırların úyreniwge ayrıqsha kewil bólgen. Sonlıqtan, ol óz dáwiriniń teńi-tayı joq filologlarınıń biri esaplanadı.

M.Qashqariydiń «Javoxir un naxv fi luğotit türk» (Türkiy tilleriniń sintaksislik qaǵıydaları) dep atalǵan miyneti til ilimine baylanıslı bolıp, biraq bizgeshe jetip kelmegen. Al ekinshi miyneti «Devonu luğat at-türk» 1074-jılı jazılǵan. Bul negizinen türkiy sózleriniń arab tili boyınsha túsindirme sózligi bolıp, onda sol dáwirdegi xalıqtıń sóylew tili, qosıq, naqıl-maqallar hám qara sóz úlgileri beriledi.

Sonı da atap ótiw kerek, alım türkiy sózlerdiń dúzilisi, tildiń ózine tánliklerin inabatqa alıp, sózlik dúziwdiń ózine tán jańa bir usılın islep shıqtı. Sonıń menen qatar ol leksikografiyada úlken oylap tabılıw qıldı. Jetiskenliginen jáne biri, miynette eski türkiy tilleridiń sózlik baylıǵı etnolingvistikalıq, lingvokulturologiyalıq, salıstırmalı-tipologiyalıq baǵdarlarda analiz etilgen [8:4].

«Devonu luğat at-türk» shınında da türk tilles xalıqlardıń eń bahalı esteligi. Onda eki jüzden aslam qosıq, úsh jüzge jaqın naqıl-maqal, sonday-aq tolıp atırǵan qanatlı sóz toparları, kórkem metaforalar bar [9:88].

Sózliktiń leksikası sol dáwirdegi türkiy xalıqlardıń tek sózlik qatlamı haqqında maǵlıwmat berip qoymaydı. Sózlerge túsindirme beriliwi menen birge bazılarınıń mádeniy áhmiyetine de sıpatlama berip ótedi. Onıń leksikalıq qatlamında gastronomiyalıq terminlerdiń ornı ayrıqsha bolıp, miynette eki jüzden aslam glyuttonimler

keltirilgen. Solardıń ishinde seksennen kóbi formalıq, mazmunlıq jatqan salıstırǵanda qaraqalpaq tilinde de ushırasatıǵın sózler. Máselen: gósh, et, un, idis, almurt, alma, qurut, kómách, qimiz, tariǵ, qasıǵ, baliq, chanaq, qabaq, qatıq, pichak, churák, qaǵun, súzma, sút, qazi, toń, yumurta, qor, kúch, seńgák, agratgu, yumirtga, yuń, kenchliyú, quyma, sag sag, qiyma úgrá, ayaq, úz, ilig, órkúch, ebmák, arpma, uditma, jir, kez, awiya, erúk, etmák, tewsi, tergi, kózagú, burchaq, sarmusaq, yórgámách hám t.b.

Kórip turǵanıımızday, «Devonu luğat at-türk» sózliginde házir biz qollanıp júrgen kóplegen glyuttonimler bar. Sózlerde formalıq uqsaslıq penen birge, mánilik uqsaslıqlar hám semantikalıq ózgesheliklerdi de ushıratamız. Mısalı, DLTda biz «nan» dep ataytuǵın azıqlıq ónimimizdiń on tórt túri berilgen: **ebmák** – nan, yaǵmo, tuxsi hám ayırım oǵuz, qıpshaqlar sózi; **etmák** – nan; **sinchú** – pátirge uqsas, oǵırı juqa da, qalıń da bolmaǵan nan; **kómách** – oshaqtaǵı shoqqa kómp pisiriletuǵın nan; **churák** – gúlshe; **qatma yuǵa** – mayda pisiriletuǵın qatlam-qatlam nan (qatlama); **chuqmin** – pátirge uqsaytuǵın nan. Ol qazanda suwdıń puwına pisirilip, sińiwi ańsat bolǵan nan; **búskách** – juqa nan; **kúzman** – mayda shoq aralas ıssı kúlde pisirilgen nan; **qaqurǵan** – qamırǵa may qosıp, tandırda hám mayda pisiriletuǵın nan; **yuǵa** – qatlam-qatlam nan; **qara etmák/qara-qara** – nan túri bolıp, gósh uwılıp pisip, súyekleri ayırılıp ketemen degenshe qaynatıladı. Soń ústine un, may, qumsheker salıp aralastırıladı. Qoyıwlanaman degenshi qaynatıladı, keyin jelinedi. Bul qara-qara túrinde de qollanıladı; **toquch** – tuqoch gúlshe, bul sóz «toq er»degi toq sózinen alınǵan. Sebebi, ol toq tutadı, toyımlı; **quyma** – maylı nan. Onı sok penen iylengen qamırdan